

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧІВ ТА СТУДЕНТІВ В СИТУАЦІЇ ТРИВАЛОГО ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ

В статті проаналізовані результати опитування студентів ХДУ, які більше чотирьох років вивчають спеціальність «Психологія» у форматі змішаного або онлайн-навчання. Дослідження виявило дефіцит особистісної функції спілкування, нестачу стійкої внутрішньої мотивації до навчання та порушення працездатності.

Ключові слова: педагогічне спілкування, адаптація, опосередковане комп'ютером спілкування, студенти, викладачі.

The article conducts an analysis of the results of a survey of students of KhSU who have been studying the specialty "Psychology" in the format of mixed or online education for more than four years. The study revealed a deficit in the personal function of communication, a lack of sustainable internal motivation to study, and impairment of work capacity.

Key words: pedagogical communication, adaptation, computer-mediated communication, students, teachers

Студентський вік є періодом найбільш інтенсивного формування особистості: самоствердження, самостійності, соціальної зрілості, розвитку професійного мислення, моральних принципів, світогляду та багатьох інших якостей, що суттєво впливають на всі подальші роки життя. Викладач вищої школи в певному значенні є ключовою фігурою, якій належить провідна стратегічна роль у розвитку особистості студента в процесі професійної підготовки. Він впливає на студентів не лише змістом лекцій, семінарів та інших навчальних занять, але й власною поведінкою: звичками, манерами, ставленням до справи, до науки, до колег і, в першу чергу, - до студентів. Модель взаємодії, закладена в навчальний процес, стає для юнаків та дівчат прототипом взаємовідносин, що вибудовуються в професійній діяльності. Це питання ґрунтовно досліджене українськими психологами (І.С.Булах, Л.В.Долинська, О. Гончар, О. А. Столярчук, Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко та інші), але масове перенесення навчання в онлайн-простір ставить перед дослідниками нові питання та виклики.

За даними вітчизняних науковців, найбільші переваги онлайн-навчання для студентів полягають у збільшенні академічної та професійної мобільності, покращенні якості та різноманіття навчальних матеріалів, автоматизації контролю знань. Разом з тим вони не бачать у такій формі роботи багато можливостей професійного розвитку та самореалізації. Головною проблемою в процесі онлайн навчання є обмеженість комунікації: дефіцит безпосереднього, особистісно-орієнтованого

спілкування між одногрупниками, поглиблення соціальної дистанції, бар'єри комунікації між студентами та викладачами, брак емоційного, неформального контакту [2, с. 5].

Мета дослідження – проаналізувати ставлення студентів до різних аспектів онлайн-навчання та з'ясувати особливості взаємодії викладачів та студентів.

В процесі виконання дипломної роботи магістра було проведено опитування 55 студентів ХДУ – майбутніх психологів, що навчаються на старших курсах та в магістратурі. Через пандемію та повномасштабну війну їх навчання майже повністю відбувалося в онлайн-форматі. Під час дослідження більше третини респондентів перебували у міграції за кордоном, 28 % були внутрішніми переселенцями.

Анкету було складено на основі переліку аспектів та функцій педагогічного спілкування: «Будь ласка, оцініть деякі складові вашого спілкування з викладачами та іншими студентами під час лекцій, семінарів, практичних робіт та інших видів занять. Використовуйте шкалу від 0 до 5: 5 – майже завжди, 4 – часто, 3 – іноді, час від часу, 2 – рідко, 1 – майже ніколи. Як часто під час онлайн-занять ви реалізуєте наступні складові спілкування стосовно викладачів:

- 1) Сприйняття, пізнання і розуміння партнера.
- 2) Передача інформації та обмін індивідуальним досвідом.
- 3) Вироблення спільної стратегії взаємодії та організація сумісної діяльності.
- 4) Прояв взаємних оцінних ставлень один до одного, експресивні реакції, індивідуальні переживання та реагування на емоційну напругу.
- 5) Реалізація соціальних ролей та соціальна самопрезентація.

За отриманими даними були розраховані середні оцінки, що відображають прояв різних аспектів онлайн-спілкування.

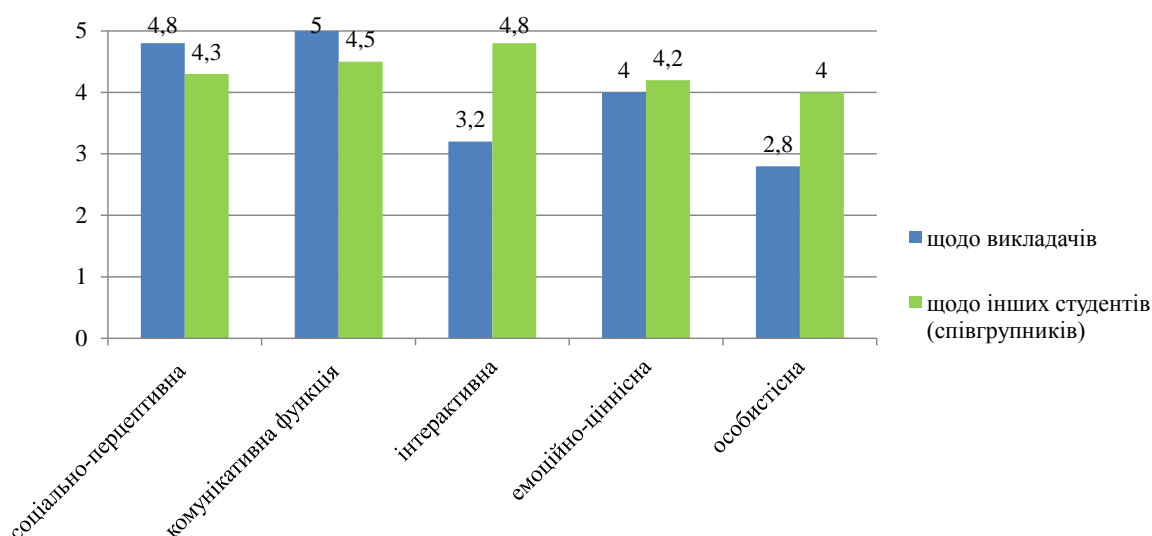

Рис. 1. Середні оцінки п'яти аспектів спілкування в онлайн-навчанні (з боку респондента)

Як видно з гістограми на рис. 1, у взаємодії з іншими студентами опитані учасники реалізують приблизно на одному рівні (часто або дуже часто) всі аспекти спілкування. В той же час відносно викладачів реалізується переважно комунікативна та соціально-перцептивна функція. В найменшій мірі реалізовується особистісна функція, тобто студенти не мають змоги повноцінно реалізувати свою соціальну роль та здійснити соціальну самопрезентацію.

Наступне питання анкети стосувалося задоволеності студентами стосовно основних цілей професійно-педагогічного спілкування.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на питання про задоволеність студентів реалізацією цілей спілкування в освітньому онлайн-просторі

Цілі педагогічного спілкування	Шкала оцінок та частка відповідей				
	ПОВНІСТЮ незадоволені	переважно незадоволені	і	незадоволені	переважно задоволені
інформаційна – взаємний обмін науковою і навчальною інформацією	0,00	0,00	3,64	38,18	58,18
ціннісно-орієнтаційна – трансляція важливих суспільних та професійних цінностей, норм, ідеалів	0,00	0,00	7,27	50,91	41,82
регулятивна – переконання, навіювання та інші засоби впливу у спільній діяльності	0,00	1,82	21,82	50,91	25,45
соціальна – погоджування спільних дій, отримання зворотного зв'язку про характер взаємин	0,00	5,45	18,18	63,64	12,73
спонукальна – мотивація діяльності студента, його психологічна підтримка	0,00	9,09	21,82	58,18	10,91

Як бачимо, у вибірці студенти переважно задоволені реалізованістю цілей педагогічного спілкування. Серед них слід виділити інформаційну, стосовно якої виявлено найбільший ступінь задоволеності. Разом з тим, значна частка студентів та магістрів вказала на відносну незадоволеність реалізацією регулятивної та спонукальної сторін взаємодії. Отримані результати цілком очікувані, адже в умовах комунікації, опосередкованої комп'ютерними технологіями, в першу чергу відчувається дефіцит неформальних (невербальних, емоційних) засобів впливу.

За результатами діагностичного опитувальника «Самооцінка адаптивності студента» (варіант методики С. І. Болтівця, модифікований Л.Г. Подоляк, В. І. Юрченко) [1] у більшості студентів переважає помірний

рівень адаптації, високий рівень виявлений лише у незначній частки опитаних – див. табл. 2.

Таблиця 2

Розподіл відповідей щодо складових адаптації студентів

Цілі педагогічного спілкування	Шкала оцінок та частка відповідей				
	Низький рівень	Рівень нижче середнього	Середній рівень	Рівень вище середнього	Високий рівень
1. розуміння навчального матеріалу.	0,00	0,00	25,45	61,82	12,73
2. використання навчальної допомоги	0,00	32,73	18,18	34,55	14,55
3. використання зразків та засвоєних способів діяльності	0,00	3,64	0,00	29,09	67,27
4. інтерес до навчання	0,00	20,00	10,91	36,36	32,73
5. працездатність у навчанні	16,36	10,91	23,64	30,91	18,18
6. емоційний стан, настроїв	9,09	3,64	5,45	36,36	45,45
7. головні болі під час занять	5,45	9,09	9,09	47,27	29,09
8. якість сну	12,73	25,45	20,00	23,64	18,18

Стосовно розуміння навчального матеріалу більше половини відзначили, що можуть викласти вивчене, коли матеріал пов'язаний із тим, що вони вже знають. Разом з тим, 25,4 % відзначили, що розуміють те, що вивчається, але їм важко його викласти. Студенти неявно розраховують на підтримку викладача. З одного боку, вони відчують полегшення, коли той допомагає їх розпочати відповідь або підказує якісь поняття. З іншого боку, третина опитаних відзначили, що хоча допомога сприяє більш швидкому та якісному виконанню роботи, навіть без неї вони здатні самостійно виконати завдання. Вони легко і швидко виконують завдання, якщо мають зразок або якщо спосіб виконання подібної роботи їм вже відомий (67,3 % відзначили такий варіант).

Лише третина студентів мають сформовану стійку внутрішню мотивацію до навчання. Значна частка опитаних (20 %) відзначила падіння інтересу до навчання. Іноді студентам цікаво виконувати лише окремі завдання, а розпочавши роботу, вже не хочеться діяти далі. 36,4 % відзначили, що їм цікаво навчатись, якщо викладач підтримує інтерес роз'ясненням, жартами, підбадьоренням тощо. Це підкреслює важливість постійної роботи з підтримки мотивації студентів в онлайн-навчанні.

Багато студентів відзначили більш або менш виражені порушення працездатності. Досить часто, розпочавши навчальну діяльність, вони відчують втому та втрачають уважність, потребуючи тривалих перерв у роботі. 16 % опитаних вказали на крайній ступінь виснаженості, що можна

пояснити як складними життєвими обставинами, так і збільшенням навантаження в період сесії.

У більшості студентів відвідування занять викликає приємні емоції: вони спокійні і врівноважені, розуміють власні цілі та способи їх досягнення, їм приємно навчатись, особливо коли на занятті викладач звертає на них увагу, залучає до спільної роботи. Разом з тим, виявлені студенти, у яких думки про університет викликають занепокоєння і тривогу. Як правило, це супроводжується фізіологічними порушеннями – головними болями та порушеннями сну.

Загалом отримані емпіричні результати відповідають аналогічним даним попередніх дослідників. Вони підтверджують та уточнюють дані інших вчених, які вивчали особливості впливу онлайн освіти на студентів.

Вже в 2020-2021 р. ряд авторів звернули увагу на руйнівні наслідки онлайн-навчання для психічного розвитку та фізичного здоров'я учнів. Після початкового ентузіазму, викликаного нестандартним і, здавалося б, полегшеним навчанням в комфортних умовах, дослідники в різних країнах зіткнулися з численними проблемами як серед учнів, так і серед педагогів. Відзначено падіння інтересу до навчання, апатію, в'ялість, труднощі концентрації уваги, високий рівень нудьги та розчарування. Академічне відставання, збільшення соціальної ізоляції та дистанціювання, перенесення освітнього середовища в коло родини може призводити до збільшення стресу та тривоги. Спеціалісти також пишуть про «втому від Зуму» через різке збільшення екранного часу, що проявляється у нервовому виснаженні та інформаційному перевантаженні. Відзначається, що заняття в Zoom більш виснажливі для викладачів та студентів, ніж безпосереднє спілкування в аудиторії [3].

Попереднє дослідження, проведене спеціалістами ХДУ серед студентів молодших курсів (Krupnyk I. R., Babatina S. I., Krupnyk N. A., 2022) показало достатньо лояльне ставлення до онлайн-навчання. Серед переваг такого формату більше половини опитаних назвали можливість побути вдома, більше спати, не витратити час і гроші на транспорт, а також частіше бачити друзів. Все безпосередньо не стосується освітнього процесу. Разом з тим, здобувачі висвітлюють негативні чинники, які стосуються саме специфіки процесу навчання: технічні труднощі, важкість розуміння завдань та дефіцит часу на виконання їх на парі [4].

Більшість досліджень, що стосуються досвіду навчання під час пандемії, підкреслюють обмеження взаємодії викладачів та студентів, що постає головним бар'єром в реалізації якісної онлайн-освіти (Рибак, Васильківська, 2022; Tavrovetska & Veldbrekht, 2023) [2, с. 5]. Перебуваючи в компанії однолітків, студенти не тільки разом вчаться, але й дружать, соціалізуються, розвивають вміння співпрацювати, сперечатись, конкурувати, цінні професійні та особистісні якості. Натомість в цифровому середовищі фізична взаємодія між учасниками неможлива. Тут не розгортаються групові дискусії, практично немає особистого

спілкування. Все це може спричинити почуття ізоляції, що у свою чергу, негативно впливає на мотивацію та успішність навчання.

Висновки. Масовий перехід до онлайн-навчання та численні негативні соціально-психологічні наслідки цього явища змушують переосмислити професійні обов'язки викладачів та освітні можливості закладів вищої освіти. Проведене дослідження показало, що перенесення занять у віртуальний простір не здатне замінити повноцінне соціальне середовище університету. Перехід до онлайн-навчання має наслідки для всіх учасників, яким потрібно адаптуватися до нового формату навчання. Можна очікувати зниження рівня знань і компетенцій студентів, труднощі професійної ідентифікації, поширення відчуженості, соціальне дистанціювання. Вивчення пролонгованих соціально-психологічних ефектів онлайн-навчання надзвичайно перспективне як в практичному, так і в теоретичному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи. К. : Каравела. 2008. 352с.
2. Рибак О. С., Васильківська О. С. Суб'єктивне відчуття самотності студентів під час дистанційного навчання. *Психологічний часопис*, 2022. № 8(5). С. 18–30. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2022.8.5.2>
3. Michelle E. Side Effects Of Online Education. ELearning Industry [publication from October 9, 2021]. URL: <https://elearningindustry.com/side-effects-of-online-education>
4. Krupnyk, I.R., Babatina, S.I., Krupnyk, H.A. (2022). Features of perception of applicants to higher education distance learning, *Information Technologies and Learning Tools*, 91(5), 98-112. DOI:10.33407/itlt.v91i5.4853
5. Tavrovetska, N. & Veldbrekht, O. (2023). Psychological aspects of online learning implementation at Ukrainian universities. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 9(2), 38-47. DOI: 10.52534/msu-pp2.2023.38

Науковий керівник кандидат психологічних наук, доцент Крупник І. Р.